

ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ЇХ ВИНИКНЕННЯ

CIVIL PROCEDURE LEGAL RELATIONSHIP AND THEIR PRECONDITIONS

Сфімов О.М.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного та трудового
права юридичного факультету
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана*

Стаття присвячена питанням визначення правової суті цивільних процесуальних правовідносин. У ній досліджено різні точки зору на змістовний і функціональний характер цих відносин, а також їх ознаки та особливості. Okремо досліджено передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин.

Ключові слова: цивільні процесуальні правовідносини, суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин, особи, що беруть участь у справі, інші учасники цивільного процесу, об'єкт цивільних процесуальних правовідносин.

Статья посвящена вопросам определения правовой сути гражданских процессуальных правоотношений. В ней исследованы разные точки зрения на содержательный и функциональный характер этих правоотношений, а также их признаки и особенности. Отдельно исследованы предпосылки возникновения гражданских процессуальных правоотношений.

Ключевые слова: гражданские процессуальные правоотношения, субъекты гражданских процессуальных правоотношений, лица, участвующие в деле, другие участники гражданского процесса, объект гражданских процессуальных правоотношений.

The article is devoted to questions of research of legal essence of civil procedure legal relationship. In this article is investigated different points of view on essential and functional character of these legal relationship and their attributes and specific circumstances. In addition are investigated preconditions of civil procedure legal relationship.

Key words: civil procedure legal relationship, subjects of civil procedure legal relationship, person, involved in dispute, other participants of civil procedure, object of civil procedure legal relationship.

Актуальність теми. Як відомо, предметом цивільного процесуального права є суспільні відносини в сфері здійснення правосуддя, тобто цивільні процесуальні правовідносини. Цивільні процесуальні правовідносини – це явище суспільне. Накладення на суспільні відносини наслідків дії певних правових норм призводить до виникнення правовідносин, тобто відносин правових. У разі впливу норм права на суспільні відносини йдеться не про так звану змістовну характеристику цих відносин, а про їх функціональну характеристику. Певні суспільні відносини є процесуально-правовими тому, що на них вплинули норми саме цивільного процесуального права. Функціональною характеристикою цивільних процесуальних правовідносин є ті функції, які виконують такі відносини, а саме захист та охорона суб'єктивних прав.

Такий вплив норм цивільного процесуального права на відповідні відносини не завжди пов'язаний із конкретним провадженням у суді, тобто з відкриттям та закриттям цивільної справи. Можливе існування цивільних процесуальних відносин й поза межами відкритої судової

справи. Наприклад, відповідно до статті 133 ЦПК України особи, які беруть участь у справі і вважають, що подання потрібних доказів є неможливим або у них є складнощі в поданні цих доказів, мають право заявити клопотання про забезпечення цих доказів. При цьому за заявою заінтересованої особи суд може забезпечити докази до пред'явлення нею позову, а отже й до відкриття провадження у справі. А відповідно до частини 7 статті 154 ЦПК України зазначені заходи забезпечення позову, вжиті судом до подання позовної заяви, скасовуються судом також у разі неподання заявником відповідної позовної заяви згідно з вимогами ЦПК України; повернення позовної заяви; відмови у відкритті провадження у справі.

Таким чином, враховуючи те, що цивільні процесуальні правовідносини – це: а) явище суспільне, яке виникає та існує у безперервному зв'язку із суспільством; б) явище, яке виникає у разі необхідності захисту чи охорони прав чи інтересів одних членів суспільства від впливу інших, враховуючи існування спеціального суб'єкта таких правовідносин, а саме – суду, на який покладаються

функції такого захисту чи охорони прав та інтересів осіб, можемо вважати за можливе дати визначення цивільно-процесуальних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Цивільно-процесуальні правовідносини – це суспільні відносини, що виникли внаслідок впливу на них норм цивільного процесуального права та спрямовані на захист і охорону суб'єктивних прав та інтересів певних членів суспільства, що здійснюються спеціально уповноваженим органом державної влади – судом.

У літературі існують й інші визначення таких відносин. Так, наприклад, на думку Ю.С.Червоного, цивільні процесуальні правовідносини – це врегульовані нормами цивільного процесуального права суспільні відносини, що виникають між судом, особами, які беруть участь у справі, та іншими учасниками цивільного процесу в зв'язку з їх діяльністю із забезпечення правосуддя в цивільних справах, у справах наказного та окремого провадження [13, с. 63]. М.Й. Штефан вважає, що цивільні процесуальні правовідносини – це врегульовані нормами цивільного процесуального права відносини, що виникають між судами як між собою, так і з учасниками процесу – громадянами і організаціями в цивільному судочинстві [16, с. 23]. А на думку В.В. Комарова, цивільні процесуальні правовідносини – це такі, що виникають на основі норм цивільного процесуального права, індивідуалізовані суспільні зв'язки між судом, що здійснює правосуддя, та учасниками цивільного процесу, які характеризуються наявністю юридичних прав і обов'язків, що забезпечують правильний і швидкий розгляд та вирішення цивільних справ [8, с. 64].

Характеризуючи цивільні процесуальні правовідносини, слід вказати на їх ознаки, у відповідності до яких такі відносини:

1) виникають на основі норм цивільного процесуального права внаслідок їх реалізації. Саме внаслідок реалізації норм цивільного процесуального права такі правовідносини й можуть виникнути;

2) існують між учасниками суспільних відносин – між судом та іншими учасниками процесу в зв'язку зі здійсненням правосуддя у цивільних справах, у справах наказного й окремого провадження, юридично закріплюють взаємну поведінку вказаних суб'єктів через їх суб'єктивні цивільні процесуальні права і обов'язки. Цивільні процесуальні правовідносини виникають та існують за обов'язкової участі у них суду;

3) реалізація суб'єктивних цивільних прав і виконання суб'єктивних обов'язків забезпечується методами правового впливу – санкціями цивільного процесуального права. Імперативний метод впливу на поведінку суб'єктів регулюва-

них відносин закріплюється у нормах права, які встановлюють зобов'язання, заборони і примус. Примус – це вплив, спрямований на забезпечення виконання правил окремих норм цивільного процесуального права. Заходами процесуального примусу є: попередження; видалення із залу судового засідання; тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; привід.

Окрім ознак цивільних процесуальних правовідносин, якими вони характеризуються, слід вказати на те, що цим правовідносинам притаманні й певні особливості, а саме:

1) відносність. У відносних правовідносинах конкретно визначені як правомочні, так і зобов'язані суб'єкти;

2) двосторонність. Цивільні процесуальні правовідносини завжди є двосторонніми, тобто у процесуальних правовідносинах обидві сторони мають права й обов'язки одна стосовно іншої; двосуб'єктивними, тобто завжди виникають та існують між двома суб'єктами: судом та іншим учасником процесу. Суд є обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин;

3) системність. Цивільні процесуальні відносини складаються й видозмінюються під час судової діяльності згідно з її стадіями, утворюючи відповідну систему;

4) обов'язкова правова форма. Цивільні процесуальні правовідносини не можуть існувати поза правовою формою, у якій вони завжди виступають. Ю.С. Червоний зазначає, що правова форма процесуальних правовідносин є не лише способом їх фіксації та закріплення. Вона є їх невід'ємною складовою частиною [13, с. 62].

За загальною, найбільш підтримуваною вченими точкою зору для виникнення цивільних процесуальних правовідносин необхідними прийнято виділяти три основні передумови, а саме:

1) норми цивільного процесуального права;

2) процесуальна правоздатність або процесуальна правосуб'єктність;

3) юридичні процесуальні факти [8, с. 65].

Але вказаний перелік передумов не варто вважати вичерпним, так як вчені-процесуалісти виділяють й інші фактори, які вважають необхідними передумовами виникнення та існування цивільних процесуальних правовідносин. Наприклад, Н.А. Чечина до обов'язкових передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин відносить також наявність між суб'єктами цивільного процесу матеріальних правовідносин та підвідомчість справи суду [7, с. 46]. З такою точкою зору можна погодитися, враховуючи те, що суд при встановленні об'єктивної істини по справі повинен встановити наявність матеріально-правових відносин між позивачем та відповідачем, до

яких потім і застосовує матеріальне право шляхом ухвалення рішення. Якщо ж суд виявить, що позивач помилився і вказав у якості відповідача особу, з якою у нього відсутні матеріальні правовідносини, суд відповідно до статті 33 ЦПК України за клопотанням позивача, не припиняючи розгляду справи, замінює первісного відповідача належним відповідачем. Така заміна відбувається у разі, якщо позов пред'явлено не до тієї особи, яка має відповідати за позовом. Якщо ж позивач такого клопотання не заявляє, а продовжує вважати, що спірне матеріальне правовідношення існує між ним та первісним відповідачем, а суд вважає інакше, то суд залучає до участі у справі іншу особу як співвідповідача. Це відбувається з метою забезпечення існування матеріального правовідношення саме між сторонами спору.

Слід погодитися і з тим, що підвідомчість справи суду також є передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин. Навіть у тих випадках, коли суд відкрив провадження у справі, помилившись у тому, що дана справа йому підвідомча, законодавець надає суду право усунути цю помилку, не вирішуючи спір. Так, відповідно до статті 205 ЦПК України суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства. Це означає, що відсутність такої передумови, як підвідомчість справи суду, усуває можливість подальшого існування цивільних процесуальних правовідносин.

Цивільні процесуальні норми – це загальні правила поведінки, які встановлюються і підтримуються державою, їх дія скерована на регулювання відносин, що виникають у зв'язку із здійсненням правосуддя у цивільних справах. Як передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, цивільні процесуальні норми мають такі ознаки:

1. Такі норми встановлюються лише державою. Не можуть такі норми бути встановлені будь-якими іншими суб'єктами процесуальних правовідносин.

2. Вони є загальнообов'язковими. Норми цивільного процесуального права є обов'язковими для всіх учасників процесу відповідно до наявних у них прав та обов'язків.

3. Ці норми мають загальний характер. Загальний характер норм цивільного процесуального права полягає у їх розповсюдженні на усіх без виключення суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

4. Норми цивільного процесуального права регулюють суспільні відносини лише в галузі здійснення правосуддя у цивільних справах, у справах наказного і окремого провадження судом загальної

юрисдикції. Норми цивільного процесуального права застосовуються виключно у межах здійснення правосуддя, виконання судом своїх повноважень стосовно такого здійснення правосуддя.

5. Вони забезпечуються можливістю застосування державного примусу і процесуальних заходів, не пов'язаних із державним примусом.

6. Норми цивільного процесуального права мають за мету забезпечення правильного і своєчасного розгляду та вирішення цивільних справ, віднесених законом до відання суду загальної юрисдикції.

Як уже наголошувалося вище, норми цивільного процесуального права, як норми права, мають три елементи: гіпотезу, диспозицію та санкцію. Гіпотеза норми цивільного процесуального права, зазвичай, асоціюється з такою передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, як юридичні факти.

Ю.С. Червоний дотримується думки про те, що юридичні факти – це передбачені в гіпотезах процесуальних норм певні життєві обставини, з якими пов'язують виникнення, зміну чи припинення правовідносини [13, с. 67]. До юридичних фактів відносяться:

1. Дії суду чи інших учасників процесу, вчинені у певній послідовності, встановленій цивільним процесуальним законодавством. Наприклад, постановлення судом ухвали про відкриття провадження у цивільній справі за позовом певної особи є підставою виникнення між цією особою та судом відносин за схемою позивач – суд. Ухвала суду про призначення судової експертизи є підставою виникнення відносин між судом та відповідним фахівцем, як експертом, з наданням йому певних прав та обов'язків у межах відповідного судового процесу. Надання суду висновку експерта є підставою виникнення цивільних процесуальних правовідносин щодо дослідження та оцінки цього висновку, як доказу по справі.

2. Процесуальна бездіяльність – невиконання процесуальних обов'язків суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин. Процесуальна бездіяльність сама не породжує процесуальне правовідношення, а є підставою для вчинення дій учасниками процесу. Відповідно до статті 94 ЦПК України належно викликаний свідок, який без поважних причин не з'явився в судове засідання або не повідомив про причини неявки, може бути підданий приводу через органи внутрішніх справ з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення. Таким чином, сам факт неявки свідка, викликаного судом, не є передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, але є підставою постановлення судом ухвали про примусовий привід такого свідка через органи

внутрішніх справ. Постановлення такої ухвали є правом, а не обов'язком суду, але у разі її постановлення виникають цивільні процесуальні правовідносини між свідком та судом.

3. Події, які теж самі по собі не породжують процесуальне правовідношення, а є підставою для вчинення дій учасниками процесу. Наприклад, відповідно до статті 201 ЦПК України суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі смерті або оголошення фізичної особи померлою, яка була стороною у справі, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво. Ухвала суду про зупинення провадження у справі у цьому разі є наслідком вказаної події. У такому випадку справа зупиняється до залучення до участі у справі правонаступника чи законного представника. Відповідно до статті 37 ЦПК України у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-

якій стадії цивільного процесу. Тобто вказані події (матеріально-правове правонаступництво) є підставою виникнення обов'язку суду залучити правонаступника до справи, що у свою чергу є підставою виникнення правовідносин між таким правонаступником і судом.

Висновки. Отже, у залежності від складності самих юридичних фактів їх можна поділити на: прості юридичні факти, тобто такі, коли юридичним фактом є лише одна умова, та складні юридичні факти, якщо юридичним фактом є більше однієї умови.

Прикладом простого юридичного факту є заміна неналежного відповідача належним. Для такої заміни досить постановлення судом ухвали. Складним юридичним фактом слід вважати пред'явлення позивачем позовної заяви, дослідження цієї заяви судом на предмет її відповідності статтям 119 та 120 ЦПК України та прийняття її до провадження судом. У сукупності ці всі події та дії є підставою для постановлення ухвали про відкриття провадження у справі. Такий юридичний факт називається юридичним складом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40. – Ст. 492.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
4. Гражданский процесс / Под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. – М. – 1997. – 780 с.
5. Гражданский процесс России: Учебник / Под ред. М.А. Викут. – М.: Юристъ, 2004. – 459 с.
6. Гражданское процессуальное право : Учебник / С.А. Алехина, В.В. Блажеев и др. / Под ред. М.С. Шакарян. – М. : ТК Велби. / Изд-во Проспект, 2004. – 584 с.
7. Гражданские процессуальные правоотношения. / Н.А.Чечина – 158 с.
8. Гражданский процесс / Под ред. В.В.Комарова. – Харьков. 2001. – 725 с.
9. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – Петроград, 1917. – 348 с.
10. Фурса С.Я., Фурса Є.І., Щербак С.В. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / У двох томах. – К. : Видавець С.Я. Фурса : КНТ, 2006 р.
11. Фурса С.Я., Щербак С.В., Євтушенко О.І. Цивільний процес України. Проблеми і перспективи: Науково-практичний посібник. – К. – 2006 р. – 448 с.
12. Цивільне процесуальне право України: Навчальний посібник / За ред. С.С. Бичкової. – К. – 2007. – 404 с.
13. Цивільний процес України: Навчальний посібник / За ред. Ю.С. Червоного. – К. – 2006 р. – 392 с.
14. Цивільний процес: Навчальний посібник / За ред. Ю.В. Білоусова. – К. – 2006 р. – 293 с
15. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. С.С. Бичкової. – К. : Атіка, 2008. – 840 с.
16. Штефан М.І. Цивільне процесуальне право України. Академічний курс. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре» – 2005 р. – 624 с.
17. Штефан О.О. Цивільне процесуальне право. Навчальний посібник. – К. Юрінком Інтер, 2009. – 360 с.